

12. századi besenyő férfi koponyája és arcrekonstrukciója Kajdacsról

Az arcrekonstrukció segítségével feltárulnak az egykor élt személyek vonásai. A rendőrségi vizsgálatokból is használt módszerrel, az antropológusok segítségével a történeti korokban élt emberek eredeti arcát ismerhetjük meg. Az eljárás során első lépésként gipszmásolatot készítenek a koponyáról. Az izmokat pasztilinből építik vissza, a szemet üveggolyóból, az orrot viaszból készítik el. A lágyrészek a mimikai izmok rekonstrukciója alapján épülnek fel. Az egykori lágyrészek vastagságát megfelelő hosszúságú tövisekkel jelölik. A munkálatok befejező szakaszaként harmonizálják az arc formáit, és kialakítják a bőr textúráját, mely függ az elhunyt korától. A haj, a szakáll, a bajusz és a szemöldök kialakítása az adott népcsoport szokásaihoz igazodik.

A bemutatott koponya Kajdacs község Rókadomb nevű lelőhelyen került feltárára 2008-ban. A Sárbogárd-Bátaszék vasútvonal által kettévágott domb részsíjében lakossági bejelentést követően végzett terepbejárása során figyelt meg két kilógó combcsont-töredéket K. Németh András 2007-ben. A leletmentő ásatást a következő év tavaszán végeztük el, valamint ugyanekkor sikeres fémdetektoros gyűjtés is zajlott. Az egykori felszíntől 81 cm mélyen lévő, háton fekvő, nyújtott helyzetű, délnyugat – északkelet tájolású csontváz felső részét sikerült megmenteni. A sírban a következő leletek voltak: vascsat, csiholó, kovapenge, feltehetően II. Béla kori (1131-1141) ún. anonim denár. A fogakon ezüstös oxidáció nyoma látszott, amely jó eséllyel egy elmállott halotti obulustól eredhetett. Már a bontás során feltűnt a homlokcsont jobboldalán egy gyógyult traumatikus elváltozás nyoma.

A 2008-as terepbejárás és fémkeresős gyűjtés újabb II. Béla kori anonim denárt, valamint kengyeltöredékeket, ezüsttel és rézzel tausírozott kengyelt, nyílhegyeket, hevedercsatokat, zablát, lószerszámveretet, aranyozott indadíszes lemezt, szablyatöredékeket és lófogakat eredményezett. A leletek szóródása alapján sikerült behatárolni az egykori temető helyét. Ennek nagyobb részét sajnos szőlő alá forgatás során elpusztították 1943-ban. A szemtanúk és az egykori leírások 8-9 lovas sírről tesznek említést. Valószínűleg ezen sírok melléklete volt három, vállába kovácsolt fülű kengyel, amelyeket a háborús időszak zavarai miatt később ismeretlen lelőhelyüként vettek nyilvántartásba a

szekszárdi múzeumban. A rókadombi temetőt – a leletek ismerete nélkül, csupán a lovas sírok megléte alapján – korábban honfoglalás korinak vélték. Megyénk területén a 10. századból egy temetőn belüli ilyen nagyszámú lovas sír teljesen ellentmondott a régészeti kutatások alapján megismert képnek. Az 1970-es években a lelőhelyről beszolgáltatott kengyel típusának vizsgálata során felmerült a 11-12. századi keltezés lehetősége, melyet aztán az újabban gyűjtött leletek és a pénzzel keltezett sír egyértelműen alátámasztott. A 11-12. században már megerősödött feudális keresztény magyar állam szívében hogyan tudott kialakulni egy pogány, loáldozatokat tartalmazó temető? A megoldás a besenyőkhöz kötődik.

A kipcsak török nyelvű besenyők történelmi szerepe közismert: honfoglaló magyar eleinket az ő támadásuk mozdította ki Etelközből és ezzel vette kezdetét a Kárpát-medence megszállása 895-ben. A keletről induló népvándorlás időszaka azonban ezzel nem zárult le térségünkben. A 14. századig letelepedést kértek és kaptak a besenyők egyes csoportjai mellett a kunok és a jászok is. Írott források szerint már a 10. század végén érkeztek besenyők az ország különböző területeire. Legnagyobb településtömbjük a Sárvíz-völgyében, Fejér és Tolna megyében alakult ki. Ez a nagyállattartásra is alkalmas terület a Fehérvártól délre húzódó „hadi út” mentén, mintegy 50 km hosszan, Abától Kölesdig húzódott. Oklevelek több mint 30 településen említik őket a Sárvíz mindkét oldalán. Nagyfokú önállóságot élveztek, egészen a 14. századig működő, két megyén átívelő besenyő ispánság jött létre belügyeik intézésére. Török, tehát feltehetően besenyő eredetű személynévből alakult ki ebben a térségben egyebek mellett Aba, Alap, Cece, Kajdacs, Töbörzsök és Vajta. A település első okleveles említése 1321-ből való: Kaydach-i Péter fiai földet vásároltak Középfaluban. 1399-ben Zsigmond király 11 Tolna megyei, köztük kajdaci besenyőnek ad nemességet és megerősíti Nagy Lajos korábbi kiváltságlevelét.

A Sárvíz-völgyéből előbukkant, besenyőkhöz köthető régészeti emlékek szórványosak (Alap: kengyelpár, Kölesd: kengyel, Sárbogárd-Templomdűlő: tegez függesztőfüle, Sárbogárd-Tinód: tausírozott lószerszám, kengyel és szablyák, Sárszentágota: kengyelpár). A Kajdacs-rókadombi temető a megismert adatok alapján e lelőhelyek közül kiemelkedik, csak a Sárbogárd-tinódi kiscsaládi temető mérhető hozzá gazdagságában és jelentőségében. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha a kajdaci temető egykori használóiiban keresztény szempontból pogány, valójában: sámánhitű, első generációs betelepült besenyő nemeseket feltételezzük.

Az írott források hiánya és esetlegessége miatt a Sárvíz-menti besenyők betelepülésének idejét korábban a 10. század végétől a 12. század elejéig terjedő időszakban határozta meg a kutatás, de pontosítani nem tudta azt. A kajdaci anonim denárok, valamint az újabban publikált Sárbogárd-Templom-dűlői temetőrészlet érméje alapján okkal feltételezhető, hogy a 12. század első harmadában zajlott le a betelepülés, legalább is annak utolsó hulláma. Ismeretes, hogy II. István (1116-1131) szívesen vette magát körül besenyő előkelőkkel, kiváltva és fokozva ezzel a magyar urak elégedetlenségét. 1122-ben zajlott le az Al-Dunánál a berrhoéi csata, melyben a bizánci császár végső csapást mért a kunok segítségével az ott élő besenyőkre. Nem kizárt, hogy a vesztes csatát követően kértek és kaptak a királytól lehetőséget a betelepülésre azok a besenyők, akiknek Fehérvár közvetlen közelében jelölték ki szállásaikat. A besenyők a 12. századi királyi seregben a könnyűlovas íjászok számát gyarapították, tehát katonai szolgálatra kötelezték őket.

A 2008-ban feltárt kajdaci sírban eltemetett egyén antropológiai jellemzése a következő.

A jó megtartású koponya a töredékes és hiányos vázcsontokkal egy 34-45 éves europid férfihoz tartoztak. Fogai erősen lekoptak, helyenként fogszuvasodás nyoma is látható. Életében 7 fogát veszítette el. Míg a koponya nagy, erőteljes és markánsan férfias, a vázcsontok csak mérsékelten robusztusak. Testmagassága kb. 173 cm lehetett. A koponya méreteiből számított jelzők alapján a koponya nagyon rövid és alacsony, a homlok keskeny. A járomívek szélesek, a járomcsontok frontális állásúak. A szemüreg nagyon magas, lekerekített, az orrüreg keskeny. Az orrprofil kissé hullámos, az orrhát erősen kiálló. A homlokcsont jobb oldalán látható 59 x 34 mm-es gyógyult csontsérülés valószínűleg sebészi trepanáció (koponyalékelés) nyoma. A csontheg mérete alapján a férfi sok évvel túlélte sérülését. Az arcreekonstrukció ezt a sérülést is megjeleníti.

Arcrekonstrukció: Kustár Ágnes (Természettudományi Múzeum, Bp.)

Szöveg: Ódor János Gábor

Grafika: Frankné Sági Apollónia

Fotó: Kustár Ágnes, Retkes Tamás és Ódor János Gábor

Eredeti forrás: <http://wmmm.hu/2015-aprilis-12-szazadi-besenyo-ferfi-koponyaja-es-arcrekonstrukcioja-kajdacsrol/>

Válogatott irodalomjegyzék:

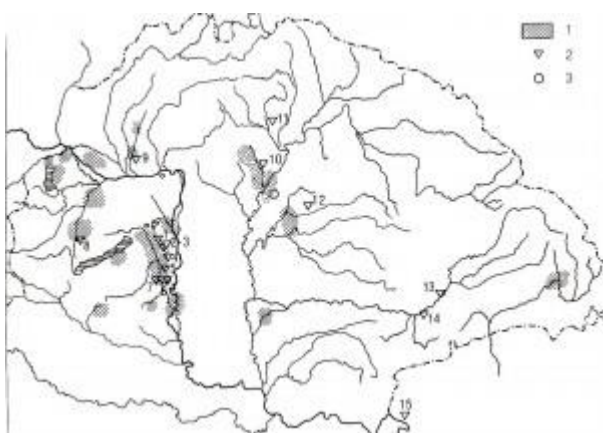
Györffy György: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.

Hatházi Gábor: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. In: Savaria 22/3 (1992-1995) 1996, 223-248.

Pálóczi-Horváth András: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989.

Pálóczi-Horváth András: Keleti népek a középkori Magyarországon. Budapest-Piliscsaba, 2014.

Petkes Zsolt: 12. századi temetőrészlet Sárbogárd-Templom-dűlőből. In: Alba Regia 35 (2006) 93-115.

Besenyő településtömbök az Árpád-kori Magyarországon (Pálóczi-Horváth 2014, 24. kép alapján)

Kajdacs-Rókadomb, 1. sír (2008)

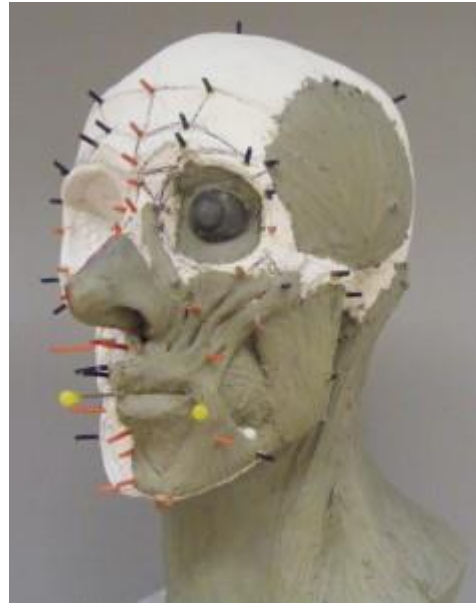
Kajdacs-Rókadomb, 1. sír, részlet a koponyáról

A Kajdacs-Rókadombi 1. sír koponyájának részlete a trepanációról

A Kajdacs-rókadombi 1. sír koponyája
elől nézetből

Kajdacs-Rókadomb 1. sír,
arckonstrukció, 1. fázis

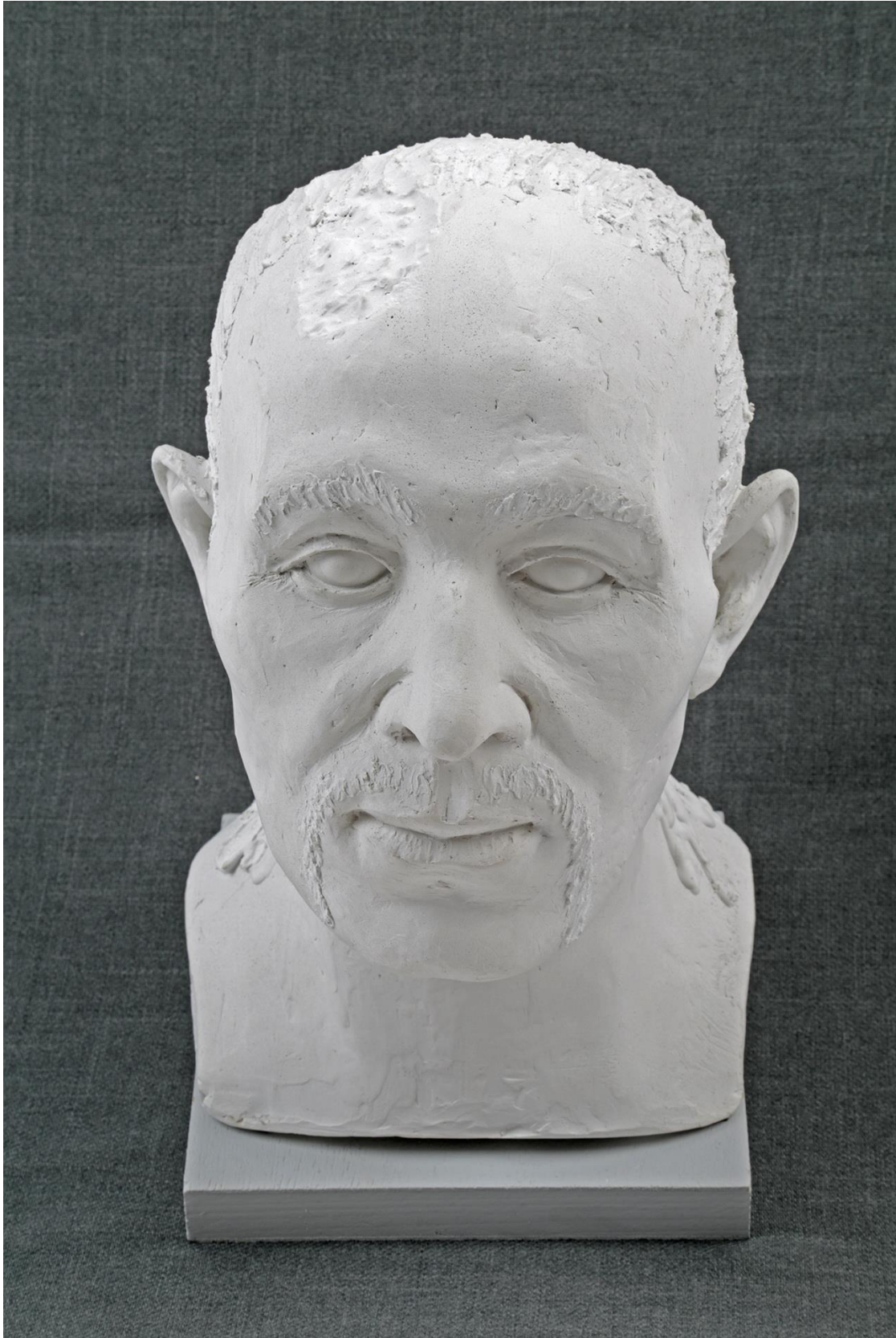

Kajdacs-Rókadomb 1. sír,
arckonstrukció, 2. fázis

Kajdacs-Rókadomb 1. sír,
arckonstrukció, 3. fázis

A Kajdacs-rókadombi 1. sírban eltemetett férfi arcreekonstrukciója

Embentani Gyűjtemény, Leltári szám: 2015.1.1.